

Susimąščiusio Kristaus atvaizdo paskirtis

Gabija Surdokaitė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: gabisu@yahoo.com

Straipsnyje plėtojama vėlyvaisiais viduramžiais susiformavusio devocinio atvaizdo samprata, šio atvaizdo apibrėžtį perkeliant į vėlesnius laikus – XVII–XX a. I pusę. Devocinio atvaizdo istorijos analizė atliekama pasitelkus konkretų – Susimąščiusio Kristaus – atvaizdą. Pagrindinis dėmesys skiriamas šio atvaizdo paskirčiai, t. y. jo funkcijai religiniame gyvenime ir mene.

RAKTAŽODŽIAI: Susimąšęs Kristus (Rūpintojėlis), devocinis atvaizdas (*Andachtsbild*), bažnytinė dailė, potridentinė dailė, religinė liaudies dailė

Įvadas

Vėlyvaisiais viduramžiais, kai buvo atkreiptas dėmesys į asmeninį religingumą, kito religinės dailės ikonografija: atsirado poreikis atvaizdo, skirto asmeniniams tikslams ir asmeninei maldai. Svarbiausiais religinėje dailėje reikėtų laikyti turinio ir formos pokyčius, nulemtus emociingo ir jaudulingo tikėjimo, – mat atvaizdo stebėtojas / žiūrovas turi emociškai ir nuoširdžiai įsitraukti į pavaizduotą sceną. Taigi XIV–XV a. susiformuoja devocinių atvaizdų (*Andachtsbild*) grupė, vaizduojanti Kristaus kančias. Šią grupę sudaro Kristaus prie stulpo, Nuvainikuoto Kristaus, Susimąščiusio Kristaus, Kristaus išjuokimo scenos, Pietos ikonografiniai tipai. Devocinius atvaizdus išpopuliarino pranciškonai, *Devotio Moderna* judėjimas, vokiečių misticizmas, kurie skatino meditacijas Kristaus kančių tema, pasitelkiant tiek vidinę vizualizaciją, tiek realius atvaizdus.

Devocinis atvaizdas buvo skirtas asmeniniam pamaldumui, t. y. privačiam gerbimui, ir atspindėjo naują mokymą, kad pamaldumas turi būti Gilesnis ir asmeniškėsnis nei lig tol. Toks atvaizdas visada buvo antinartatyvus, jam suteikiama simbolinė potekstė, ekspresyvi raiška. Atvaizdo paskirtis – skatinti meditatyvinę maldą ir meditatyvų pokalbį su Išganytoju, emocinį kančios išgyvenimą. „Devociniai atvaizdai skatina žiūrovą mistinei būčiai, tarnauti tiesioginiam bendravimui su Dievu ir taip iškelti subjektyvius jausmus, nustumiant į antrą planą ‘viršlaikį objektyvizuotą šventą įvykį’. Minčių ir vaizdo koncentracija tikintįjį nugramzdina į Kristaus skausmus, verčia kentėti drauge. <...> Devocinis paveikslas taikliai apibūdinamas kaip ‘įsivaizduojamos fantazijos liudijimas’¹.

Susimąščiusio Kristaus atvaizdo vieta XVI–XIX a. sakraliniuose pastatuose

Susimąščiusio Kristaus atvaizdai, kaip ir kiti devociniai, nuo vėlyvųjų viduramžių iki XIX a. pab. buvo skirti individualiam pamaldumui, o ne liturginiam religingumui. Tai – nereprezentacinis, nenukreiptas į religinę bendruomenę atvaizdas². Nuo

1 Fehlemann 1990: 80.

2 Pinder 1922: 92.

vėlyvųjų viduramžių devocinis atvaizdas sakralinėje erdvėje būdavo pastatomas taip, kad prie jo būtų lengva prieiti. Jis išreikšdavo ne tik jaudinančią temą (*excitatio*), bet ir meditacijos įgilintas pamaldumo formas (*imitatio – compassio*)³. Todėl bažnyčiose Susimąšciusio Kristaus atvaizdas dažniausiai stovėdavo ten, kur galėjo būti stebimas iš arti, pavyzdžiui, šoninėse koplyčiose, prie pavienių kolonų, chore ar priebažnytyje.

Antai XVI–XVII a. sandūra datuojama Susimąšciusio Kristaus ikonografinio tipo skulptūra Vilniaus vyskupijos Rasų (dabar Baltarusijos teritorijoje) bažnyčioje iš pradžių stovėjo priebažnytyje, 1633 m. vizitacijoje ji minima stovinti presbiterijoje, kampe, šalia didžiojo altoriaus. Tik 1774 m. stebuklais ir malonėmis pagarsėjęs atvaizdas buvo perkeltas į didįjį altorių⁴. XVIII a. šalia altoriaus Susimąstęs Kristus stovėjo ir Bistryčios bažnyčioje⁵. 1772 ir 1792 m. Bistryčios bažnyčios inventoriuose nurodyta, kad skulptūra stovėjo prie didžiojo altoriaus tvorelės⁶.

Priebažnytyje Susimąšciusio Kristaus skulptūra stovėjo ir Plokščių bažnyčioje⁷. Kai kurioms priebažnytyje stovėjusioms skulptūroms buvo priskiriama Nukryžiuotojo funkcija. Dusetų, Leliūnų bažnyčiose Susimąšciusio Kristaus skulptūra buvo prie įėjimo į bažnyčią, šalia švęsto vandens indo⁸. Apie 1790 m. Kelerų (Kiellerów) šeimos paaukotas Susimąstęs Kristus stovėjo Dzieviatkovičių bažnyčios priebažnytyje, specialiai įrengtoje nišoje virš švęsto vandens indo⁹.

1577 m. pasirodęs Milano arkivyskupo šv. Karolio Boromiejaus traktatas apie bažnyčių statymą ir jų aprūpinimą smulkiai apibūdino ne tik bažnyčios pastatų statybą, bet ir puošybą¹⁰. Jame teigta, kad pastato išorinės šoninės ir apsidės sienos turinčios būti tuščios, tik fasadinė išpuošta atvaizdais. Virš pagrindinio bažnyčios įėjimo esą dera ištaipyti Švč. Mergelės Marijos su Kūdikėliu Jėzumi ir parapijos ar bažnyčios globėjo atvaizdą. Ši šv. Karolio Boroméjaus rekomendacija nulėmė tradiciją dailės kūriniiais puošti bažnyčios fasadus Europoje. Ši tradicija atkeliavo ir į Lietuvą: bažnyčios ar koplyčios fasaduose buvo nutapomas ir Susimąšciusio Kristaus atvaizdas ar įkeliama tos temos skulptūra. Pavyzdžiui, Susimąšciusio Kristaus atvaizdas buvo nutapytas Vilniaus pranciškonų bažnyčios Suzinų koplyčios frontone¹¹. 1820 m.

3 Marcinkowski 1994: 48.

4 1633 m. Rasų bažnyčios vizitacijos aktas. *VUB RS*. F. 57. B. B. 53–40. L. 48; Piramidowicz 2003: 106, 112.

5 1771 m. Bistryčios bažnyčios inventorius. *LMAVB RS*. F. 43. B. 5934. L. 1. Už šią nuorodą dėkoju dr. Daliai Klajumienei.

6 1772 m. Bistryčios bažnyčios inventorius. *LMAVB RS*. F. 43. B. 5941. L. 1; 1792 m. Bistryčios bažnyčios inventorius. *LMAVB RS*. F. 43. B. 5943. L. 3. Už šią nuorodą dėkoju dr. Daliai Klajumienei.

7 1804 Plokščių bažnyčios vizitacijos aktas ir 1811 m. Plokščių bažnyčios inventorius. *Ar. Lm*. I. 37 (l. nenumuoti).

8 1850 m. Dusetų bažnyčios vizitacijos aktas. *LVIA*. F. 669. Ap. 2. B. 290. L. 20; 1850 m. Leliūnų bažnyčios vizitacijos aktas. *LVIA*. F. 669. Ap. 2. B. 303. L. 32.

9 Kalamajsk-Saeed 2003: 29; 1844 m. Dzieviatkovičių bažnyčios vizitacijos aktas. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3776. L. 452–452v.

10 [Carlo Borromeo] 1577.

11 Suzinų koplyčia. Fotografai Butkovskiai, XIX a. pab. – XX a. pr. *LVIA*. F. 1135. Ap. 4. B. 411; Drėma 2007: 803.

Pabiržės bažnyčios vizitacijos akte užfiksuota, kad fasado nišoje buvo Susimąščiusio Kristaus figūra, kuri dėl senumo gerokai sunykusi¹². XX a. pr. Susimąščiusio Kristaus skulptūra buvo pritvirtinta virš įėjimo į Veiviržėnų koplyčią¹³.

Šio siužeto skulptūros taip pat buvo statomos kapinių koplyčiose: viena tokia skulptūra buvo Dziewiatkovičių Šv. Petro ir Povilo parapiinės bažnyčios kapinėse stovėjusioje koplyčioje, kurioje buvo šarvojami mirusiųjų kūnai¹⁴. Nuo XVIII a. Susimąščiusio Kristaus skulptūra stovėjo Vilniaus pranciškonų bažnyčios Suzinų koplyčioje¹⁵. Ši koplyčia taip pat buvo skirta mirusiųjų šarvojimui¹⁶. Su gedulinėmis apeigomis susijusi ir XVIII a. datuotina Birštono bažnyčios Susimąščiusio Kristaus skulptūra. Ji naudota kaip gedulinių ir laidotuvių dekoracijų dalis vietoj kryžiaus.

Lenkijos, Vokietijos tyrėjų duomenimis, Susimąščiusio Kristaus atvaizdas – skulptūra ar paveikslas – dažniausiai nebūdavo susijęs su pagrindiniu bažnyčios interjeru – altoriais. Lietuvos bažnyčių rašytiniuose dokumentuose taip pat užfiksuota nemažai tokių atvejų. Antai minimą siužetą vaizduojantis nealtorinis paveikslas įrašytas 1676 m. Švėkšnos bažnyčios vizitacijos akte¹⁷. 1715 m. Palangos ir Platelių bažnyčių vizitacijos aktuose taip pat minimi Susimąščiusį Kristų vaizduojantys paveikslai¹⁸. Žinoma, kad 1743 m. Susimąščiusio Kristaus atvaizdas buvo ištapytas Vilniaus katedros klausykloje¹⁹. 1819 m. Lukšių bažnyčioje stovėjo minėto ikonografinio tipo skulptūra²⁰. 1800 m. sudegus Volkovysko bažnyčiai, joje buvusi Susimąščiusio Kristaus skulptūra buvo pernešta į parapinę Šv. Vaclovo bažnyčią ir padėta į procesijų altorėlį²¹. Kriaunų bažnyčioje šio siužeto skulptūra stovėjo nuo XVII a., tačiau dokumentuose pirmą kartą ji paminėta tik 1823 metais²². 1873 m. Susimąščiusio Kristaus figūra stovėjo Veiverių bažnyčioje²³, o 1879 m. ji užfiksuota Miežiškių bažnyčioje²⁴.

Susimąščiusio Kristaus skulptūros bažnyčiose labai dažnai stovėdavo specialiai joms išmūrytose nišose. Iki XX a. pr. Vidiškių bažnyčioje Susimąščiusio Kristaus skulptūra stovėjo tokioje nišoje prie įėjimo, dešinėje pusėje. Dabar ten kabo didelė Nukryžiuotojo

12 1820 m. Pabiržės bažnyčios vizitacijos aktas. *LVIA*. F. 669. Ap. 2. B. 222. L. 30.

13 Jankevičienė 1998: 254, 185b il.

14 1844 m. Dziewiatkovičių bažnyčios vizitacijos aktas. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3776. L. 454v.

15 Vilniaus Pranciškonų bažnyčios šventoriuje buvusi Suzinų koplyčia iš kitų sakralinių pastatų išsiskiria tuo, kad joje buvo du Susimąščiusio Kristaus atvaizdai – medinė skulptūra stovėjo koplyčios viduje, o ant frontono buvo tapytas atvaizdas.

16 1856 m. Vilniaus pranciškonų bažnyčios vizitacijos aktas. *BPAN / PAU*. B. 1243. L. 127; 1859 m. Vilniaus pranciškonų bažnyčios vizitacijos aktas. *BPAN / PAU*. B. 1243. L. 151.

17 1676 m. Švėkšnos bažnyčios vizitacijos aktas. *KAKA*. B. 138. L. 86.

18 Palangos bažnyčios vizitacijos aktas. *VUB RS*. F. 1–f. 38. L. 93; Platelių bažnyčios vizitacijos aktas. *VUB RS*. F. 1–f. 38. L. 121.

19 Kurczewski 1910: 299.

20 1819 m. Lukšių bažnyčios inventorių. *Ar. Em.* I. 297 (l. nenumeruoti).

21 Zgliński 2003: 166.

22 1823 m. Kriaunų bažnyčios inventorių. *KRBA*. Kn. IV. L. 4v.

23 1873 m. Veiverių bažnyčios vizitacijos aktas. *Ar. Em.* I. 576.

24 1879 m. Miežiškių bažnyčios vizitacijos aktas. *LVIA*. F. 669. Ap. 2. B. 589. L. 9.

skulptūra. Lenkijoje ir Vokietijoje tokios nišos dar būdavo uždengiamos metalinėmis grotelėmis, pavyzdžiui, Kristaus kalėjimą imituojančiose nišose Susimąščiusio Kristaus skulptūros stovi Krokuvos pranciškonų ir dominikonų, Miuncheno Šv. Jono Nepomuko bažnyčiose. 1761–1763 m. Vilniaus bernardinų konvento remonto metu vienuolyno koridoriuje buvo padaryta niša su grotelėmis, kurioje įdėta Susimąščiusio Kristaus skulptūra²⁵. Toks šio atvaizdo komponavimas nėra atsitiktinis. Vienas iš daugiaprasmės Susimąščiusio Kristaus semantikos aspektų – taip vaizduojamas Kristus kalėjime. Ši scena yra Kryžiaus Kelio epizode, kur teigiama, kad Kristus vienišas sėdėjo ant Golgotos kalno akmens, buvusio duobėje, vadintoje *Carcer Christi*²⁶. Šią vietą, kurioje Kristus sėdėjo ant akmens, mini Ulryk Pinder knygoje *Speculum passionis* (1506), pranciškonas Francesco Quaresmi (1583–1656) veikalė *De carcere Christi Domini* ir kt. autoriai²⁷. Apie 1499 m. Antverpene buvo išleista knyga *Das ist der Gang den unser Herr Jesus ging aus des Pilatus Haus baladen mit dem schweren Kreuze zum Kalvarienberg....* Joje tarp išvardytų trylikos Kryžiaus Kelio stočių devintoji apibūdinta tokiais žodžiais: „Kaip Jėzus sėdėjo ant akmens vietoje, kuri vadinama *Carcer Christi*“²⁸. XVI a. pr. rankraštyje *Rozmyslanie Dominikańskie* aprašoma ola, kurioje ant akmens buvo pasodintas Kristus. Jis ten sėdėjo parėmęs galvą ranka²⁹. Taigi Susimąščiusio Kristaus vaizdavimas specialioje kalėjimą imituojančioje nišoje atspindėjo vieną iš jo sampratos aspektų ir yra glaudžiai susijęs su Kristaus kalėjime kultu.

LDK bažnytiniuose šaltiniuose atvaizdai, nesusiję su pagrindine interjero įranga, minėti rečiausiai, todėl daugiausia apie Susimąščiusio Kristaus atvaizdą bažnyčiose žinoma iš altorių aprašymų. 1654 m. Kamajų bažnyčioje Susimąščiusio Kristaus paveikslas buvo ketvirtojo Švč. Mergelės Marijos karūnavimo altoriaus antrame tarpсныje³⁰. Tais pačiais metais Susimąščiusio Kristaus atvaizdas užfiksuotas Surviliškio bažnyčios didžiajame altoriuje, viršutiniame tarpсныje³¹, ir Turgelių bažnyčios didžiajame altoriuje šalia pagrindinio Švč. Mergelės Marijos su Vaikeliu paveikslo³². 1677 m. Čekiškės bažnyčioje Susimąščiusio Kristaus atvaizdas buvęs didžiojo altoriaus antrame tarpсныje³³.

Susimąščiusio Kristaus atvaizdas į altorius keltas ir XVIII a.: 1740 m. Vandžioalos bažnyčios vizitacijos akte minima, kad šeštajame šoniniame altoriuje buvo Susimąščiusio Kristaus atvaizdas³⁴. 1770 m. naujai įrengtame Ukmergės parapiinės

25 *Chronologia erectionis et fundationis konventus et custodiae Vilnensis ADS...*, I. 206 (Rūtos Janonienės išrašai).

26 Dobrzeniecki 1968: 281.

27 Plačiau apie tai ten pat: 285–287.

28 Kruszelnicki 1959: 317.

29 *Rozmyslania dominikańskie...* 1965: 73; Dobrzeniecki 1968: 287–288.

30 1654 m. Kamajų bažnyčios vizitacijos aktas. *VUB RS. F. 57. B. 53–42. L. 915.*

31 1654 m. Surviliškio bažnyčios vizitacijos aktas. *VUB RS. F. 57. B. 53–42. L. 832.*

32 1654 m. Turgelių bažnyčios vizitacijos aktas. *VUB RS. F. 57. B. 53–42. L. 843.*

33 1677 m. Čekiškės bažnyčios vizitacijos aktas. *KAKA. B. 139. L. 45.*

34 1740 m. Vandžioalos bažnyčios vizitacijos aktas. *KAKA. B. 1740. B. 89. L. 89.*

bažnyčios koplyčios altoriuje buvo įstatyta medinė Susimąščiusio Kristaus skulptūra. Priešais šią koplyčią buvo choras³⁵. 1765 m. Subatninkų bažnyčios inventoriuje rašoma, kad presbiterijos šoninio altoriaus pirmame tarpusnyje stovėjo aptariamojo ikonografinio tipo skulptūra³⁶, o 1820 m. šalia jos buvo šv. Petro ir Pauliaus skulptūros. Antrame šio altoriaus tarpusnyje kabėjo ant lentos tapytas Sopulingosios Dievo Motinos paveikslas³⁷.

Jau minėta, kad devocinio atvaizdo paskirtis – skatinti asmeninį pamaldumą, todėl natūraliai gali kilti klausimas, kodėl Susimąščiusio Kristaus skulptūra atsiranda altoriuje ir ar nesikeičia dėl to jo paskirtis. Visų pirma turime atkreipti dėmesį į tai, kad tai buvo šoniniai altoriai arba nepagrindiniai didžiųjų altorių atvaizdai. Kaip rašo H. Lossowas, „devocinis atvaizdas iš liturgijos apskritai neišsiskiria, greičiau ją papildoma. Liturgija apima tikinčiųjų bendrijos maldas konkrečia maldos formule. Tačiau priešais devocinį atvaizdą liturgija papildoma individualia pozicija, atsisakoma formulių ir meldžiamasi asmenine meditacine malda“³⁸. Taigi devocinio atvaizdo komponavimas altoriuje nepakeičia jo pirminės paskirties. Net ir įkomponuotas į altoriaus retabulą, jis buvo skirtas asmeninei maldai. Labai dažnai tokie Kristaus kančias vaizduojantys paveiksai ar skulptūros tikinčiuosius sutraukdavo penktadieniais³⁹. Tačiau neaptikta duomenų, kad prie tokių altorių būtų vykusios visuomenės bendrosios pamaldos.

Susimąščiusio Kristaus atvaizdai, daugiausia skulptūros, būdavo ne tik įkomponuojamos į altoriaus retabulą, bet ir atskirai stovėdavo pastatytos ant altoriaus mensos. Toks ant altoriaus mensos „rymojęs“ Susimąštes Kristus 1705 m. užfiksuotas Gargždų bažnyčioje⁴⁰. 1784–1820 m. iš medžio drožta Susimąščiusio Kristaus skulptūra puošė trečiąją Ilijos bažnyčios altorių. Pirmame jo tarpusnyje kabėjo šv. Antano, o antrajame – šv. Jono Nepomuko paveiksai⁴¹. 1820 m. Naugarduko dominikonų bažnyčioje ant Šv. Dominyko altoriaus mensos stovėjo Susimąščiusio Kristaus skulptūra⁴². 1844 m. ant Šačių bažnyčios Šv. Lauryno altoriaus taip pat būta Susimąščiusio Kristaus skulptūros⁴³, o 1811 m. Sudervės bažnyčios zakristijoje Susimąštes Kristus stovėjo ant komodos⁴⁴.

35 1770 m. Ukmergės bažnyčios ir klebonijos inventorius. *LVIA*. F. 669. Ap. 2. B. 330. L. 236.

36 1765 m. Subatninkų bažnyčios inventorius. *VUB RS*. F. 57. B. 53–1091 (l. nenumuotai).

37 1820 m. Subatninkų bažnyčios inventorius. *LVIA*. F. 604. Ap. 1. B. 4019. L. 105.

38 Lossow 1948: 74.

39 Tokios pamaldos minimos Kražių benediktinių bažnyčioje šalia Jėzaus prie stulpo skulptūros (1820 m. Kražių benediktinių bažnyčios vizitacijos aktas. *LVIA*. F. 669. Ap. 2. B. 224. L. 181v).

40 1705 m. Gargždų bažnyčios vizitacijos aktas. *KAKA*. B. 140. L. 1.

41 1784 m. Ilijos bažnyčios vizitacijos aktas. *HIA*. Ф. 1781. Оп. 27. А. 219. L. 443v. Už šią nuorodą dėkoju dr. Rimai Valinčiūtei-Varnei; 1799 m. Ilijos bažnyčios inventorius. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3572. L. 25v; 1820 m. Ilijos bažnyčios vizitacijos aktas. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3572. L. 51.

42 1820 m. Naugarduko dominikonų bažnyčios vizitacijos aktas. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3675. L. 649.

43 1844 m. Šačių bažnyčios vizitacijos aktas. *LVIA*. F. 669. Ap. 2. B. 258. L. 137v.

44 1811 m. Sudervės bažnyčios inventorius. *VUB RS*. F. 57. B. 53–1098. L. 1.

XVII–XIX a. bažnyčių inventoriuose ir vizitacijų aktuose yra nuorodų, kad Susimąščiusio Kristaus atvaizdas buvęs tabernakuliuose. Antai 1676 m. ir 1697 m. Susimąščiusio Kristaus atvaizdas minimas Rietavo bažnyčios didžiojo altoriaus tabernakulyje⁴⁵. XIX a. Susimąščiusio Kristaus skulptūrėlė buvo Požerės bažnyčioje, tik neaišku, ar ant tabernakulio, ar jo viduje⁴⁶. Susimąščiusio Kristaus atvaizdai tabernakulyje nebuvo vien Lietuvai būdingas reiškinys. Šio siužeto skulptūros ar tapyti atvaizdai tabernakulio viduje ar ant jo aptinkami Europos bažnyčiose, pavyzdžiui, Danijoje⁴⁷.

Susimąščiusio Kristaus skulptūrėlės buvo keliamos ir į šventoriaus vartų nišas. Tokia skulptūrėlė rasta Molėtų rajono Alantos bažnyčios šventoriaus vartų nišoje⁴⁸. Panaši tradicija buvo ir Lenkijos dailėje⁴⁹.

Kitose šalyse žinomi atvejai, kai Susimąščiusio Kristaus atvaizdu puošti liturginiai indai: pavyzdžiui, Lenkijoje XV a. buvo nukaltas kielikas su ant pėdos išgraviruotu aptariamu atvaizdu. Šis liturginis indas saugomas Poidzko parapijos Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje⁵⁰. Susimąštes Kristus pavaizduotas ant 1720 m. Josepho Steerio nukalto kieliko taurelės⁵¹. Ar Lietuvoje būta tokių pavyzdžių, lieka neaišku, tačiau tikimybės atmesti negalime.

Taigi XVII–XIX a. LDK Susimąščiusio Kristaus atvaizdų vieta bažnyčios interjere tęsė devocinio atvaizdo idėją – jis buvo skirtas asmeniniam pamaldumui ir pamaldumui Kristui. Tą liudija ne tik gausūs Susimąščiusio Kristaus atvaizdai Lietuvos bažnyčiose, bet ir šio ikonografinio tipo derinimas bei jungimas į bendrą bažnyčios ikonografinę programą. Susimąščiusio Kristaus atvaizdo buvimas altoriuje nereiškia pakitusios jo funkcijos sakralioje erdvėje. Net ir įkomponuotas į altoriaus retabulą, jis buvo skirtas asmeninei maldai, prie jo nevykdavo visuomeninės pamaldos.

Susimąščiusio Kristaus atvaizdo funkcija religinėje liaudies dailėje

Droždamas Susimąščiusį Kristų liaudies meistras ne visada žinodavo, kam jis bus skirtas, išskyrus tuos atvejus, kai atlikdavo užsakymus. Tad Susimąščiusio Kristaus atvaizdą interjere ar mažosios architektūros paminkluose komponavo užsakovas arba jo turėtojas. Daugiausia Susimąščiusio Kristaus skulptūrėlių rasta antkapi-

⁴⁵ 1676 m. Rietavo bažnyčios vizitacijos aktas. *KAKA*. B. 138. L. 50; 1697 m. Rietavo bažnyčios inventoriūs. *KAKA*. B. 136. L. 75v.

⁴⁶ „Cyborium y Tabernaculum poczęsci malowane po szczęci pozłacane, tam krucifix drewniany y statua mała pana Jezusa siedzącego rznieżta zgypsu“ (1820 m. Požerės bažnyčios vizitacijos aktas. *LVI A*. F. 669. Ap. 2. B. 223. L. 406v.). Už šią nuorodą dėkoju Regimantai Stankevičienei.

⁴⁷ Grinder-Hanasen 2004: 233.

⁴⁸ 1927 m. M. K. Čiurlionio galerijos tautodailės rinkimo ekspedicijos į Utenos ir Ežerėnų apskritis V. Bičiūno dienoraštis. *ČDM LMSA*. LA-368. D. 1. L. 47.

⁴⁹ Iwanicki 1937: 125.

⁵⁰ Regulska 2001. 18 il.

⁵¹ Klein 1994: 29.

niuose paminkluose, namų interjeruose, sodybų koplytėlėse ir koplytstulpiuose bei pakelės koplytėlėse. Sodybų ir pakelių koplytėlės dažniausiai būdavo mažos, todėl ir jose stovėdavo nedidelės skulptūrėlės (20–40 cm). Nėra tiksliai žinoma, kada Lietuvoje atsirado paprotys kelti koplytėles į medžius. Ankstyviausia Lenkijoje žinoma koplytėlė su Susimąščiusio Kristaus skulptūra Anilioovo vietovėje datuojama 1650 metais⁵².

Sodybų ir pakelių koplytėlėse Susimąščiusio Kristaus skulptūrėlė dažniausiai būdavo viena – šalia beveik nestatytos kitų siužetų skulptūrėlės. Pagal Igno Končiaus statistiką (1912–1943), iš 132 jo užfiksuotų Susimąščiusio Kristaus skulptūrų net 105 koplytėlėje jos buvo vienišos⁵³. 1965 m. tyrėjas rašė: „Nepritinka jis [Susimąštes Kristus] prie kitų šventųjų koplytėlėse ant stiebo. Jis vienas pats sau liūdi koplytėlėse prie medžių. Nedidelės jo koplytėlės, beveik ketvirtainos. Beveik visuomet koplytėlės atviros; be šonų, be durelių, be stiklų. Tik stogelis ir papėdė“⁵⁴. Minėtu atveju gana dažnai ant koplytėlės frontono vaizduota Apvaizdos akis. Tokios ikonografijos koplytėlės ypač populiarios Žemaitijoje: Telšių rajono Lieplaukės kaimo apylinkėse Juzefas Perkovskis užfiksavo jų dvi⁵⁵.

Dažniausiai Susimąščiusio Kristaus skulptūrėlė buvo aptinkama pakelių koplytėlėse. Tadeuzas Dobrzeńiecki šią tradiciją kildino iš vėlyvųjų viduramžių papročio statyti Susimąščiusio Kristaus skulptūrėles pakelėse: atvaizdus, skirtus piligrimams, siūlė Jordanas iš Kvedlenburgo⁵⁶. Vėliau šis paprotys išplito Vokietijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje.

Koplytstulpiuose Susimąščiusio Kristaus siužeto skulptūrėlių buvo nedaug. Skaidrė Urbonienė pastebėjo, kad aptiriamos skulptūros retos koplytstulpiuose su trifasadėmis ar keturfasadėmis koplytėlėmis, gal kiek dažnesnės jos buvo koplytstulpiuose su vienos nišos koplytėlėmis⁵⁷. Toks koplytstulpis su Susimąščiusio Kristaus skulptūrėle 1942 m. fotografo Stasio Ivanausko buvo užfiksuotas Vieکشniuose⁵⁸. Susimąščiusio Kristaus skulptūrą koplytstulpyje tarpukariu (1936 m.) I. Končius matė Mažeikių apylinkėse (2, 5 km link Laižuvos)⁵⁹. Aukštas, apie 5 m aukščio, koplytstulpis su Susimąščiusio Kristaus skulptūrėle stovėjo Skuodo rajono Notėnų apylinkės Rudiškių kaime⁶⁰.

52 *Katalog zabytków sztuki...* 1967. 72 il.

53 Končius 1931: 36–64; 1933: 46–71; 1934: 143–168; 1936: 24–54; 1937: 62–77; 1937: 23–38; 1938: 22–47; 1943: 136–172.

54 Končius 1965: 52.

55 *ŽAM*. Inv. Nr. GEK A37, 54. 76 il.

56 „Peregrinī pro penitentia et religiosi sub obedientia per viam euntes si aliquando lassantur rememorari nebent istius itineris Christi quo ducebatur ad patibulum quando ita lassus fuit quod crucem per se amplius ferre nequivit“ (Dobrzeńiecki 1968: 299).

57 Urbonienė 2009: 32.

58 Koplytėlė ir du kryžiai. Vieکشniai, Birutės g-vė. St. Ivanausko nuotr., 1942 m. *ŠAM*. Neg 11308.

59 Končius 1937: 75.

60 Kartoteka „DV 2514“. *KPC DSA*.

Susimąstęs Kristus – vienas iš nedaugelio „dievukų“, kurie buvo laikomi trobos viduje ant palangės ar specialiai tam įrengtos lentynėlės. Paprastai čia stovėdavo kryželis su Nukryžiuotojo skulptūra. Susimąščiusio Kristaus skulptūra atlikdavo globėjo funkciją: saugojo nuo visų nelaimių, rūpinosi namais. Liaudyje jis turėjo skirtingus vardus. Tas atvaizdas, kuris rūpinosi, saugojo, globojo, buvo vadinamas „rūpintoju“, „aprūpintoju“, „visų nelaimių atitolintoju“. Susimąstęs Kristus stovėjo troboje ant palangės pas dievdirbį Čechavičių⁶¹. Namuose Susimąščiusį Kristų, parsivežtą iš Kražių, laikė Narbutas iš Šilalės rajono, Kvėdarnos apylinkės, Gvaldų kaimo⁶². Apie 1880 m. sukurtas Susimąščiusio Kristaus atvaizdas Tauragės apskrities Skaudvilės valsčiaus Užpelkių kaime buvo laikomas gerojoje troboje ant palangės prie valgomojo stalo⁶³. Kelmės rajone, Karklėnų apylinkės Paežerių kaime, Susimąščiusio Kristaus skulptūrėlė buvo prikalta prie kambario lango rėmo⁶⁴. Radviliškio rajone, Šiaulėnų apylinkės Acokavų kaime, Susimąstęs Kristus stovėjo ant palangės dūminėje pirkioje⁶⁵. Raseinių rajone, Nemakščių apylinkės Gelgaudiškio kaime, prie lango gerojoje troboje rasta Susimąščiusio Kristaus skulptūra, vadinta „rūpintoju“⁶⁶. Dalis Susimąščiusio Kristaus skulptūrų į namus patekdavo iš sunykusio sodybos koplytstulpio ar koplytėlės. Antai XIX a. pr. drožta Susimąščiusio Kristaus skulptūrėlė Jurbarko rajono Eržvilko miestelyje iš pradžių stovėjo sodybos koplytstulpyje. Šiam sunykus, ji buvo pastatyta troboje ant komodos ir vadinta „visų nelaimių atitolintoju“⁶⁷. Lenkų tyrėjai minėjo namuose laikytas mažas „koplytėles-altorelius“ su Susimąščiusio Kristaus skulptūra, po kuria žmonės kartais laikydavo pinigus, tikėdami, kad niekas nedrįs iš ten jų paimti⁶⁸.

Iš I. Končiaus užfiksuotų 132 Susimąščiusio Kristaus skulptūrų 88 buvo pakelės koplytėlėse⁶⁹. Kartais tokios koplytėlės buvo keliamos duodant įžadus, pavyzdžiui, tėvai, prašydami malonės, kad nemirtų sergantys vaikai, pasižadėdavo įkelti koplytėles su Susimąščiusio Kristaus skulptūrėle į pakelės medį⁷⁰.

Lietuvoje kapinėse dažniausiai buvo statomi kryžiai⁷¹, tačiau Susimąščiusio Kristaus atvaizdas užfiksuotas ir antkapiniuose paminkluose. Antkapiniai paminklai su Susimąščiusio Kristaus skulptūromis Europoje žinomi nuo XVI a.: skulptoriaus Stefano Rottalerio sukurta antkapinė epitafija su Susimąščiusio Kristaus atvaizdu

61 Čilvinaitė 1938: 403.

62 „Stebuklinga pono dievo koplyčia“. Užrašė J. Petrusis. 1942 m. *LNB RS*. F. 127. B. 146. L. 5.

63 *ČDM*. Inv. Nr. LV 106.

64 *ŽAM*. Inv. Nr. LM–618.

65 *ČDM*. Inv. Nr. LV 34.

66 *ČDM*. Inv. Nr. LV 25.

67 *ČDM*. Inv. Nr. LV 96.

68 Urbonienė 2008: 142.

69 Končius 1931: 36–64; 1933: 46–71; 1934: 143–168; 1936: 24–54; 1937: 62–77; 1937: 23–38; 1938: 22–47; 1943: 136–172.

70 Urbonienė 2008: 156; Pakalniškis 1976: 60.

71 Urbonienė 2008: 158.

XVI a. buvo Gerzeno parapijinėje bažnyčioje⁷². Kada Susimąščiusio Kristaus atvaizdas pradėtas komponuoti antkapiniuose paminkluose Lietuvoje, nepavyko nustatyti, tačiau jau XIX a. buvo giliai išsaknijęs paprotys šiuo atvaizdu puošti paminklus Lietuvos provincijos kapinėse. 1830 m. Vasiliškių bažnyčios vizitacijos akte aprašomos kapinės, kuriose paminėtas stovėjęs paminklas su Susimąščiusio Kristaus figūra⁷³. XIX a. koplytelė su Švč. Mergelės Marijos, Susimąščiusio Kristaus ir Karalaitės skulptūromis stovėjo Kretingos rajone, Kartenos apylinkės Kačaičių kaime⁷⁴. XIX a. vid. – XIX a. pab. išdrožtas Susimąštes Kristus buvo Mažeikių rajono Tirkšlių kaimo kapinėse⁷⁵. XIX a. pab. Susimąštes Kristus stovėjo Mažeikių rajono Reivyčių kaimo kapinėse⁷⁶. 1939 m. Šilalės rajono Gardamo kapinių koplytstulpyje irgi buvo Susimąščiusio Kristaus skulptūra⁷⁷. Tradicija statyti kapinėse Susimąščiusio Kristaus skulptūras išlikusi iki šių dienų.

Susimąščiusio Kristaus skulptūra kelta ir į tas kapinių medžiuose pakabintas koplytelės, kurios nebuvo konkretaus žmogaus antkapinis paminklas. Antai Plungės rajono Žemaičių Kalvarijos miestelio kapinėse medyje buvo prikalta dviejų tarpinių koplytelė su Susimąščiusiu Kristumi frontonėlyje ir Švč. Mergele Maloningaja apačioje⁷⁸.

Paprotį kelti šventųjų, tarp jų ir Susimąščiusio Kristaus, atvaizdus į medį, norint jį išsaugoti, reikėtų datuoti XVII amžiumi. XIX a. ši tradicija įgavo labai ryškų politinį pobūdį, nes žmonių atmintis išsaugojo baudžiamos metais vykusį pasipriešinimą medžių naikinimui. „Prie kelio yra labai gražus medis, reikia prikalti koplytelę, kad nenukirstų. Tas paprotys kilo baudžiamą įvedus, kai ponai pradėję naikinti medžius. Todėl prikaldavo Susimąščiusį Kristų, kad apsaugotų medį“⁷⁹. Susimąščiusio Kristaus skulptūra dažnai būdavo koplytelėse, pakabintose ant šventais laikomų medžių⁸⁰. Žymiausias toks ažuolas buvo Akmenės rajone, Vieکشnių apylinkėse⁸¹. „Šventa pušis“ su Susimąščiusio Kristaus skulptūra ir keletu kitų koplytelių rasta Akmenės rajone, Vieکشnių apylinkės Kegrių kaime⁸².

Visgi kartais Susimąštes Kristus komponuotas su kitais atvaizdais. Dažniausiai pasitaikanti ikonografinė schema: koplytelė su jo atvaizdu buvo pritvirtinama prie

72 Liedke 1976: 146.

73 Koks konkrečiai buvo paminklas – koplytelė ar koplytstulpis, neįmanoma pasakyti, nes istoriniuose šaltiniuose visi mažosios architektūros paminklai paprastai įvardijami vienu terminu – „kryžius“. Žr. 1830 m. Vasiliškių filijinės bažnyčios vizitacijos aktas. *LVA*. F. 669. Ap. 2. B. 243. L. 74.

74 Kartoteka „DV 3699“. *KPC DSA*.

75 Lietuvos TSR istorijos-etnografijos muziejaus 1957–1958 m. etnografinės ekspedicijos po Žemaitiją J. Petrulio užrašai. *LNB RS*. F. 127. B. 91. L. 29.

76 *MM*. Inv. Nr. MM 15000.

77 Končius 1943: 156.

78 *ŽAM*. Inv. Nr. GEK A37. 69 il.

79 LTSR istorijos-etnografijos muziejaus 1957–1958 m. etnografinės ekspedicijos po Žemaitiją dalyvio J. Petrulio užrašai. *LNB RS*. F. 127. B. 91. L. 29.

80 Buračas 1944: 78–79.

81 Brenstein 1907. 68 il.

82 „Šventa pušis“. Akmenės r., Vieکشnių apyl., Kegrių km. 1942 m. *ŠAM*. Neg 11287; Mašiotas 1914: 10.

kryžiaus liemens po Nukryžiuotoju. Toks kryžius stovėjo Raseinių rajono Didžprūdžių kapinaitėse⁸³. Viduklėje prie kelio stovėjo dviejų kryžmų kryžius, kurio viršutinėje kryžmoje buvo pritvirtintas Nukryžiuotasis, o apatinėje – koplytėlė su Susimąšciusiu Kristumi⁸⁴. Kitu gana dažnai pasitaikančiu atveju Susimąstęs Kristus komponuotas su šv. Jonu. Tokių stogastulpių ir koplytelių užfiksuota Utenos, Užpalių, Kamajų apylinkėse⁸⁵. Susimąstęs Kristus taip pat galėjo būti kartu su šv. Jurgiu, Švč. Mergele Marija ir kitais šventaisiais⁸⁶. Kelių šventųjų komponavimas į lietuvių liaudies skulptūrą perėjo iš bažnytinės dailės. Tai „viduramžių tradicijas siekiantis komponavimo būdas. Jį, be kitų priežasčių, sąlygojo fondatorių noras vienu metu gauti kelių šventųjų užtarėjų patronatą“⁸⁷.

Kartais Susimąstęs Kristus buvo keliamas į kryžių vietoj Nukryžiuotojo – toks atvejis užfiksuotas Ignalinos rajone, Linkmenų kaime⁸⁸. Skuodo rajono Šačių kaimo kapeliuose stovėjo kryžius, kurio kryžmoje taip pat buvo pritvirtinta koplytėlė su Susimąšciusio Kristaus skulptūrele⁸⁹. Šį XX a. 3–5-uoju dešimtmečiu pastebėtą reiškinį⁹⁰ kritikavo J. Grinius, teigdamas, kad Susimąstęs Kristus „niekada neturi atsiverti kryžiaus sankryžoje, kur vieta nukryžiuoto Išganytojo statulėlei“⁹¹. Su teiginiu negalime sutikti, nes ši sena tradicija yra gyvavusi XV a. pab. – XVI a. bažnytinėje dailėje. Tikėtina, kad paprotys dėti Susimąšciusio Kristaus atvaizdą kryžmoje atėjo iš vėlyvųjų viduramžių ikonografijos, kai tiek tapyboje, tiek grafikoje, tiek drožyboje buvo populiarus Kristaus, sėdinčio ant paguldyto kryžiaus, atvaizdas. Dažnai kryžiaus kryžmoje koplytėlės būdavo iš abiejų pusių: „Vienoje įdedamas Nukryžiuotojo, kitoje – kito siužeto atvaizdas, matyt, priklausęs nuo kryžiaus statymo intencijos“⁹².

Nedidelės Susimąšciusio Kristaus skulptūros dažnai būdavo įtaisomos ant žemės stovinčių koplytelių frontonuose įrengtose nišose⁹³. Ši tradicija veikiausiai nusižiūrėta iš medinės sakralinės liaudies architektūros: kartais virš įėjimo į bažnyčią ar koplyčią taip pat buvo dedamas Susimąšciusio Kristaus atvaizdas. Susimąšciusio Kristaus atvaizdo koplytėlės frontone pavyzdžių galime pateikti ne vieną: tokia skulptūra koplytėlės frontono nišoje 1957 m. pastebėta Kretingos rajono Kumpikų kaime⁹⁴,

83 Lietuvių liaudies menas. Skulptūra. Foto. J. Petrulis. *LNB RS. F. 127. B. 1502*. Nuotr. 11.

84 Muziejinių išvykų dienoraštis, 1965–1966. J. Petrulis. *LNB RS. F. 127. B. 103. L. 14*.

85 Lietuvos TSR dailės muziejaus 1959–1960 m. ekspedicijų dalyvio J. Petrulio užrašai. *LNB RS. F. 127. B. 95. L. 50*; Ekspedicijos dailės paminklams tirti ir registruoti knygutė, 1962. J. Petrulis. *LNB RS. F. 127. B. 97. L. 9v*; Lietuvos TSR dailės muziejaus ekspedicijų dalyvio J. Petrulio užrašai. *LNB RS. F. 127. B. 99. L. 22*.

86 Ten pat.

87 Stankevičienė 1998: 35.

88 Lietuvių liaudies skulptūra. J. Petrulis. *LNB RS. F. 127. B. 1501* (be paginacijos).

89 Končius 1937: 66.

90 Urbonienė 2009: 32.

91 Ten pat: 33.

92 Ten pat.

93 Urbonienė 2008: 278; Burinskaitė 2004: 58.

94 Koplytėlė Kretingos r., Kumpikų km. Fot. J. Petrulis, 1957. *LNM. Eneg 13406*.

analogiška koplytėlė rasta Plungės rajono Žemaičių Kalvarijos kapinėse – frontonėlyje buvo Susimąščiusio Kristaus skulptūrėlė, o pačioje koplytėlėje stovėjo Švč. Mergelė Maloningoji⁹⁵. Kulių apylinkėje ant akmens stovėjusioje koplytėlėje buvo šv. Jono, viršuje – Susimąščiusio Kristaus atvaizdas⁹⁶.

Susimąščiusio Kristaus koplytėles statydavo ne tik kapinėse, bet ir nelaimingo įvykio, dažniausiai žmogaus žūties, vietose. Pavyzdžiui, Plungės rajone, netoli Purvaičių kaimo, keturis kilometrus nuo kaimo nutolusioje Brėdžiaus sodyboje į eglę buvo įkeltas Susimąštes Kristus, nes 1911 m. sodybos šeimininkas, eidamas į Plungę, į Sekminių šventę, staiga mirė kaimo ganyklose⁹⁷. Antai Kupiškio rajone, Rudikių kaimo pievose, kadaise pasikorė žmogus. Sakoma, kad vėliau toje vietoje vaidenosi, todėl žmonės tą vietą pašventino meistro Anundžio padirbtu koplytstulpiu. Koplytstulpyje buvo įkeltos keturios medžio skulptūrėlės: šv. Jono Nepomuko, Jėzaus Nazariečio, Susimąščiusio Kristaus ir nežinomos šventosios. Paminklas sukurtas 1870 m., o išvirto iki 1914-ųjų⁹⁸. Ties Ariogala, trijų vieškelių kryžkelėje, į pušį, prie kurios ponas buvo negyvai užplakęs mergaitę, žmonės įkėlė Susimąščiusio Kristaus koplytėlę⁹⁹. Tokios Susimąščiusio Kristus figūrėlės liaudyje buvo vadinamos „smūtkais“, „smutkeliais“. Būtent „smūtkai“ tiek pavadinimu, tiek prasme labiau atitinka šio ikonografinio tipo sampratą, kad Susimąštes Kristus – tai Jėzus Kristus, skausmingai prieš nukryžiuojamą apmąstęs žmonių nuodėmes ir savo auką.

S. Urbonienė pastebėjo, kad Susimąščiusio Kristaus skulptūra labai retai būdavo bendruose kaimo paminkluose, kuriuose vyravo kitos Jėzaus temos ar Švč. Mergelės Marijos siužetai¹⁰⁰. Susimąščiusio Kristaus atvaizdas XIX–XX a. I pusėje vis dar priklausė privataus, o ne viešo religingumo sferai.

Lenkijoje, kaip ir Lietuvoje, Susimąščiusio Kristaus skulptūrėlės būdavo dedamos į nedideles pakelių koplytėles, koplytėlių frontonus, kapinių vartus, jų būta namuose. Lenkijoje šis siužetas dažniau pasitaikydavo dideliuose koplytstulpiuose ar ant aukštų kolonų¹⁰¹.

Taigi religinėje liaudies skulptūroje Susimąštes Kristus išlaiko devocinio atvaizdo funkciją. Memorialiniuose paminkluose aptinkamos tik devocinio tipo figūros, dažniausiai vaizduojančios Jėzų.

95 J. Perkovskio liaudies skulptūrų piešinių sąsiuvinis. *ŽAM*. Inv. Nr. GEK A37. 69 il.

96 Končius 1931: 49.

97 Ten pat: 37.

98 Lietuvos TSR dailės muziejaus ekspedicijų dalyvio J. Petruolio užrašai. *LNB RS*. F. 127. B. 99. L. 58v.

99 Urbonienė 2008: 155.

100 Ten pat: 145.

101 Iwanicki 1937: 115–125; Seweryn 1958: 20.

Išvados

Susimąščiusio Kristaus atvaizdas priklauso vėlyvaisiais viduramžiais susiformavusių devocinių atvaizdų grupei. Toks jo statusas išliko iki pat XX a. pradžios. Bažnyčiose Susimąščiusio Kristaus skulptūroms ar paveikslams parinkdavo matomiausias vietas: jie būdavo šoninėse koplyčiose ar šoniniuose altoriuose, prie pavienių kolonų, choruose, priebažnytyje, juos statydavo ir kapinių koplyčiose. Jis turėjo skatinti asmeninį pamaldumą ir kviesti praktikuoti asmeninę maldą. Net ir Susimąščiusio Kristaus kėlimas į altorius nepakeitė šio atvaizdo paskirties.

XIX–XX a. I pusės liaudiškų Susimąščiusio Kristaus skulptūrėlių daugiausia rasta antkapiniuose paminkluose, namų interjeruose, sodybų koplytėlėse ir koplytstulpiuose bei pakelės koplytėlėse. Dažniausiai jis būdavo komponuojamas vienas, todėl galima teigti, kad ir liaudiškoje Susimąščiusio Kristaus traktuotėje ryški devocinė tendencija. Devocinę jo paskirtį liudija ir tai, kad Susimąščiusio Kristaus skulptūrėlės vėlyvuosiu periodu, XIX–XX a. I pusėje, nebuvo keliamos į visuotinius bendruomeninius paminklus. Taigi jo paskirtis nuo XVI a., kada paminimas pirmasis Susimąščiusio Kristaus atvaizdas Lietuvoje, iki XX a. I pusės nesikeitė.

Gauta 2010 01 15

Parengta 2010 02 23

Santrumpos

Ar. Ėm. – Lomžos vyskupijos archyvas
 BPAN / PAU – Lenkijos mokslų akademijos biblioteka Krokuvoje
 ČDM – Lietuvos nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus
 ČDM LMSA – Lietuvos nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus Liaudies meno skyriaus archyvas
 KAKA – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas
 KPC DSA – Kultūros paveldo centro Duomenų skyriaus archyvas
 KRBA – Kriaunų bažnyčios archyvas
 LNB RS – Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius
 LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
 LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
 LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius
 MM – Mažeikių muziejus
 ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus
 VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius
 ŽAM – Žemaičių „Alkos“ muziejus
 HIA – Baltarusijos valstybės istorijos archyvas

Literatūra ir šaltiniai

1. [Carlo Borromeo]. *Instructionum fabricae et suppellectillis ecclesiae libri duo*. Mediolani, 1577.
2. Brenstein, M. Krzyże i kapliczki żmudzkie. *Materiały antropologiczny, archeologiczny i etnograficzny*. Krakow, 1907.
3. Buračas, B. Pagerbtieji medžiai. *Mūsų girios*. 1944. 1–2: 78–83.
4. Burinskaitė, I. *Lietuvių liaudies medinės koplytėlės: architektūra ir tradicija (XIX a. II pusė – XXI a. pradžia)*. Daktaro disertacija. Kaunas, 2004.

5. Čilvinaitė, M. Kam stato ir kaip brangina žmonės kryžius ir koplyčias. *Gimtasai kraštas*. 1938. 3–4: 399–404.
6. Dobrzeńiecki, T. Chrystus Frasobliwy w literaturze średniowiecznej. *Biuletyn historii sztuki*. 1968. 3: 279–299.
7. Drėma, V. *Vilniaus bažnyčios. Iš Vlodo Drėmos archyvu*. Vilnius: Versus aureus, 2007.
8. Fehlemann, S. Christus im Elend: vom Andachtsbild zum realistischen Bildokument. *Ikonographie: Anleitung zum Lesen Bildern*. München, 1990.
9. Grinder-Hanassen, P. Public Devotional Picture in Late Medieval Denmark. *Images of Cult and Devotion – Function and Reception of Christian Images in Medieval and Post-Medieval Europe*. Eds. Søren Kaspersen, Ulla Haastруп. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2004. 229–244.
10. Jankevičienė, A. *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998.
11. Iwanicki, K. Figura „Chrystusa Frasobliwego“ na ziemiach Polski. *Rodzina Polska*. 1937. 3: 115–125.
12. Kalamajska-Saeed, M. Kościół parafialny P. W. ŚŚ. Piotra i Pawła w Dziewiątkowiczach. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej*. T. 1, d. II. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2003. 15–40.
13. *Katalog zabytków sztuki*. T. X: *Województwo warszawskie, sęsz.: 2: Powiat garwolińskie*. Red. Izabella Galicka, Hanna Sygietyńska. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1967.
14. Klein, M. Die Goldschmiedewerkstätten von Landsberg am Lech Ihre Meister und Werke von den Anfängen bis 1868. *Ars Bavarica*. 1994. 71/72: 3–127.
15. Končius, I. *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*. Chicago: Tėviškėlė, 1965.
16. Končius, I. Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika. *Soter*. 1931. 2: 36–64; 1933. 2: 46–71; 1934. 2: 143–168; 1936. 1: 24–54; 1937. 1: 62–77; 1937. 2: 23–38, 1938. 1: 22–47; *Gimtasai kraštas*. 1943. 31: 136–172.
17. Kruszelnicki, Z. Ze studiów nad ikonografią Chrystusa Frasobliwego. *Biuletyn historii sztuki*. 1959. 3–4: 307–328.
18. Kurczewski, J. *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonycznym i ekonomicznym rozwoju*. T. 2. Wilno, 1910.
19. Liedke, V. Die Baumeister – und Bildhauerfamilie Rottaler (1480–1533). *Ars Bavarica*. 1976. 5–6: 146–151.
20. Lossow, H. Imago pietatis. Eine studie zur Sinndeutung des mittelalterlichen Andachtsbildes. *Das Münster*. 2. Münster, 1948. 65–76.
21. Marcinkowski, W. *Przestawienia dewocyjne jako kategoria sztuki gotyckiej*. Kraków: Secesja, 1994.
22. Mašiotas, P. Pušis su Šventenybėmis Vieksnių apygardoje. *Vairas*. 1914. 3: 10.
23. Pakalniškis, A. *Metai praeity: prisiminimai*. Čikaga, 1976.
24. Pinder, W. Die deutsche Plastik vom ausgehenden Mittelalter bis zum Ende der Renaissance. Bd. I: *Handbuch der Kunstwissenschaft*. 4. Wildpark-Potsdam: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1922.
25. Piramidowicz, D. Kościół parafialny P. W. Trójcy świętej w Rosi. *Kościóły i Klasztory rzymskokatolickie dawniego województwa Nowogródzkiego*. T. 1, d. 2. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2003. 103–150.
26. Regulska, G. *Gotyckie złotnictwo na Śląsku*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2001.
27. *Rozmyślenia dominikańskie*. T. 1. Wyd. i oprac. Karol Górski i Władysław Kuraskiewicz; oprac. ikonogr. Zofija Rożanow; wstęp komparatyst. Tadeusz Dobrzeńiecki. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1965.
28. Seweryn, T. *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*. Warszawa, 1958.
29. Stankevičienė, R. Antakalnio Jėzaus. XVIII a. I pusės kopijos ir kiti atvaizdai. *Menotyra*. 1998. 2: 30–39.
30. Urbonienė, S. Išganytojo atvaizdas valstiečių namų aplinkoje. *Pamaldumas Išganytojui Lietuvos kultūroje*. Sud. Gabija Surdokaitė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008. 277–296.
31. Urbonienė, S. *Religinė liaudies skulptūra Lietuvos kaimo kultūroje (XIX a. II pusė – XX a. I pusė)*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2009.
32. Zgliński, M. Kościół parafialny p. w. Św. Wacława w Wolkowysku. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej*. T. 1, d. 2. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2003. 161–192.

Gabija Surdokaitė

The purpose of the image of Christ in Distress

Summary

The image of Christ in Distress belongs to the group of *andachtsbilder* (German for devotional images) which took shape in the Late Middle Ages (i. e. the 14th–15th c.) and depicted the sufferings of Christ. The purpose of this type of image is to encourage a meditative prayer and meditative conversation with the Saviour, as well as emotional empathy for suffering. As a result, the image of the Christ in Distress was usually displayed in such a place in a church where people could observe it at a close range, for example, in side chapels, next to isolated columns, in the gallery or porch. In certain churches, the function of the Crucifix was attributed to the image of Christ in Distress, placed in the porch. Sometimes, the sculpture of Christ in Distress was placed next to a holy water container near the entrance to the church. Also, on some occasions, the image was painted on the façade of a church or chapel. In certain cases, a carved statue of Christ in Distress was put at the front of a church or chapel. Sculptures on this theme were also kept in cemetery chapels where the bodies of the dead were laid out. Just like in other countries, the image (i. e. a sculpture or painting) of Christ in Distress in Lithuania was mostly dissociated from the main ecclesiastical interior equipment, i. e. the altar. The statues of Christ in Distress (Lith. *Rūpintojėlis*) were often put in specially constructed brick niches imitating the prison of Christ.

As the images of Christ in Distress were often dissociated from the main interior equipment, such images are mentioned most rarely in the ecclesiastical sources dating back to the Grand Duchy of Lithuania. As a result, the existence of the image of Christ in Distress in churches can only be traced in altar descriptions. The images of Christ in Distress (mostly sculptures) were not only integrated into altar reredoses, but were also placed separately on altar mensas or in tabernacles.

The purpose of Christ in Distress within the home interior of peasants or in the monuments of minor architecture was mainly determined by a client or owner. The majority of statues of Christ in Distress were found in tomb monuments, home interiors, homestead chapels and chapel-poles, and wayside chapels. The figure of Christ in Distress in such chapels was often solitary, almost without any accompanying sculptures of other themes. Similarly to the image of Christ in Distress in sacral buildings, the function of the Crucifix was sometimes attributed to the figure of Christ in Distress in private homes.

In Europe, tomb monuments with statues of Christ in Distress date back to the 16th century. It is impossible to determine when exactly the figure of Christ in Distress appeared in the tomb monuments of Lithuania; however, the custom to decorate tombstones with this image had already been deeply rooted in the 19th century cemeteries of Lithuanian province.

The sculpture of Christ in Distress was rarely included in common rural monuments with other dominant themes of Jesus or the plots of the Blessed Virgin Mary. As a result, during the 19th century – the 1st half of the 20th century, Christ in Distress still belonged to the sphere of private faith rather than public religiousness.

KEY WORDS: Christ in Distress, devotional image (*Andachtsbild*), church art, potstrent art, religious folk art